

УДК 159.9

DOI: 10.15421/103004

Зарицька В. В.,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри практичної психології
Класичний приватний університет,
м. Запоріжжя
ORSID ID: 0000-0002-9300-8276
zarytska_vv@ukr.net

Козаченко Д. С.,

аспірант кафедри практичної психології
Класичний приватний університет,
м. Запоріжжя
ORSID ID: 0009-0004-0325-3094

ВПЛИВ НЕПОВНОЇ СІМ'Ї НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ

INFLUENCE OF INDEPENDENT SIMILARS ON THE PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT OF CHILDREN'S PEOPLE

Анотація. У статті представлено аналіз наукових досліджень впливу неповної сім'ї на психологічний розвиток сучасних підлітків. Підлітковий вік є доволі напруженим періодом, коли відбувається перехід від дитинства до дорослості, і різні складності цього процесу впливають на все подальше життя.

Сім'я є важливим простором розвитку особистості, де формуються особистісні риси, закриваються базові потреби, формуються цінності, установки та особливості поведінки.

Саме клімат всередині сім'ї має велике значення для розвитку особистості, а різні негаразди провокують невротичні стани у підлітків і впливають на самооцінку.

Умови та особливості сімейних відносин, а саме рівень матеріального благополуччя, рід діяльності, статус і освіта батьків впливає на розвиток дітей.

Українське суспільство наразі перебуває у стані війни, усі сфери суспільного життя знаходяться у кризовому стані, і це не могло не торкнутись сімей, їх типу та умов існування.

На сьогодні, кількість розлучень швидко зростає і статистика невтішна. Серед основних причин постійного збільшення кількості неповних сімей можна виділити такі: народження дитини без шлюбу, розлучення, загибель одного з подружжя на війні, масовий виїзд жінок з країни.

Вагомою проблемою неповної сім'ї є сам факт її неповності, що призводить до різних проблем. Але неповна сім'я не обов'язково є неблагополучною, в ній можуть виникнути такі ж проблеми, як у повній, і то не обов'язково.

Практика показує, що підлітки із повних та неповних сімей мають різні особистісні характеристики. Різниця незначна і гендерно обумовлена. Відсутність одного з батьків також певним чином впливає на становлення самооцінки підлітків.

Ключові слова: особистість, самооцінка, цінності, розвиток, становлення, неповна сім'я.

Abstract. The article presents a theoretical analysis of the impact of single-parent families on the psychological development of modern adolescents. Adolescence is the most challenging period, marking the transition from childhood to adulthood, and the way it unfolds leaves an imprint on the rest of a person's life. Therefore, adolescence is a crucial stage in the process of self-esteem development.

The family is the fundamental principle of society, as it is within the family that personal traits of parents, children, and other family members are most significantly formed and developed. It is where natural needs are fulfilled, values and behavior motives are shaped, and the socialization of its members takes place. The family holds the most important place among the factors that influence individual behavior. Among the primary causes of the emergence and increasing number of single-parent families are: divorce, the death of a spouse, out-of-wedlock births, and the mass migration of women from the country.

One of the main problems of single-parent families is the lack of internal harmony, which very often leads to various psychological issues among all family members. This does not necessarily mean that a single-parent family is automatically dysfunctional. However, such problems are more likely to arise in a single-parent family than in a two-parent family, though this is not a rule. Such families require psychological support to fully perform all their important functions.

In practice, it is observed that adolescents from two-parent and single-parent families exhibit differences in their individual and personal characteristics. These differences are minor and have their own specificity depending on the gender of the adolescents. The absence of one parent influences the formation of adolescents' self-

esteem in certain ways.

Key words: personality, self-esteem, values, development, formation, uneven family.

Вступ. На становлення особистості суттєво впливає відсутність повної сім'ї, що може викликати певні проблеми.

Неповними називають сім'ї, які:

- мають мати або батька з одним або кількома неповнолітніми дітьми;
- які мають порушену внутрішню структуру і неповноцінні дитячо-батьківські стосунки;
- в таких сім'ях діти живуть з одним із батьків і відповідальність одноосібна.

До них можна віднести сім'ї, в яких хтось із батьків часто і довго відсутні в сім'ї.

Виділяють такі види неповних сімей:

- розлучена сім'я;
- сім'я, в якій, хтось загинув;
- мати з дитиною;
- батько з дитиною.

Самооцінка є однією із важливих критеріїв розвитку особистості. Тому, якщо в неповній сім'ї виникають певні проблеми, вони потребують психологічної підтримки.

Мета статті – психологічний вплив неповної сім'ї на розвиток у підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні проблема сім'ї як основного виховного середовища має важливе значення.

Сім'я є основою росту населення, формування культури та передачу досвіду наступним поколінням.

Батьки мають величезний вплив на дитину і він діє протягом життя. Але інститут сім'ї останнім часом має великі труднощі: різниця між сім'ями за рівнем матеріального статку; розлучення; народження дітей без шлюбу; руйнується традиційна структура сім'ї; змінюється характер подружніх відносин, а також особливості спілкування між батьками та дітьми.

Кількість неповних сімей збільшується постійно. Це відбувається внаслідок розлучення, загибелі одного з батьків або коли один із них виховує дитину самотійно.

Найбільш частою причиною появи неповних сімей є збільшення випадків розпаду сімей. Наприклад, в нашій країні руйнується багато подружніх пар.

Практично всі розлучення відбуваються на перших роках сімейного життя.

Враховуючи велику кількість дітей, які живуть в неповній сім'ї, ця проблема цікавить науковців.

Неповні сім'ї відрізняються жіночим впливом на розвиток дітей, бо саме матері у більшості випадків виховують дітей після розлучення.

Можна виділити основні тенденції, які проявляються у вихованні дітей в неповних сім'ях:

- зростання кількості сімей з однією дитиною призводить до великої кількості уваги до єдиної дитини;

- основними причинами розлучень є матеріальні проблеми (майже 40 %), зрада (майже 35 %), пияцтво та інші залежності. Якщо у неповних сім'ях з'явилися співмешканці, то відбувається його самоусунення від відповідальності за виховання дитини та поверхове ставлення. Для дитини це травматична ситуація і формування хибної моделі сімейного життя.

- збільшується кількість цивільних шлюбів, які розуміються в парі по-різному: жінки вважають себе заміжніми, а чоловіки почувають себе вільними. У цивільному шлюбі переважає, а чоловіча форма виховання відсутня;

- багато української молоді виїхали за кордон вчитися або працювати [1]. Проте частина молодих батьків залишає своїх дітей вдома на бабусю і дідуся, близьких родичів, інколи просто знайомих. Від такого життя сім'ї часто руйнуються і діти залишаються без батьківської уваги.

Тенденція ставити свої особисті інтереси вище сім'ї та власних дітей, стає звичною, породжує жорстокість та егоїзм до інших і навіть до рідних дітей.

В процесі соціалізації, дитина причетна до внутрішнього світу своїх батьків, поряд з ними формуються почуття симпатії, бажання узгоджувати свій емоційний стан зі станом інших людей. Важливим у вихованні є також ставлення батьків до своєї дитини.

Єдність вимог у батьків до дитини, вміння погоджувати між собою рішення щодо дитини та дотримуватись їх є показником позитивного батьківського впливу на дітей.

Життя з одним з батьків вносить у розвиток дитини певні особливості. Дефіцит чоловічого впливу в материнській сім'ї проявляється в наступному:

- порушується розвиток інтелектуальної сфери – аналітичні, математичні, просторові здібності страждають коштом більшого розвитку вербальних здібностей;

- виробляється менш чіткий процес статевої ідентифікації;

- ускладнюється навчання підлітків навичкам спілкування з представниками протилежної статі;

- формується надмірна прихильність до матері, тому що немає іншої близької людини, здатної вивести дитину в ширше коло, ніж одна мама [2].

Виховний потенціал неповних сімей значно знижений у порівнянні з повними сім'ями через деформацію структури сім'ї, наявність труднощів та проблем у вихованні дітей.

Неповна сім'я, хоч і стикається з низкою об'єктивних проблем, проте все ж має достатній потенціал для повноцінного виховання дітей. Про це свідчать приклади багатьох благополучних неповних сімей. Лише окремі випадки підтверджують, що неповні сім'ї за умов кризи соціально-економічного становища країни стають неблагополучними, і тоді необхідна відповідна допомога психологів.

За даними досліджень, понад 90 % дітей до повноліття проживають в умовах різних типів неповних сімей – осиротілих майже 13 %, позашлюбних – 23 %, розлучених – майже 49 %, дистантних – 12 % і вони, у разі необхідності, потребують спеціального супроводу [3].

Загальновідомо, що за всіх часів суспільство очікувало від сім'ї виконання своїх безпосередніх функцій, основними з яких були та залишаються – репродуктивна і виховна. А виховання, як відомо, має двосторонній характер.

Як зазначалось, у неповній сім'ї виховні можливості обмежені. Діти, що пережили розлучення батьків, ризикують зіткнутися з психологічними проблемами частіше, ніж діти з повних сімей.

У неповних сім'ях частіше, ніж у звичайних сім'ях, присутні авторитарні або занадто ліберальні відносини.

Розлучення батьків змушує підлітків по-новому дивитись на себе і на своїх батьків і сильно страждає в такій ситуації, особливо, коли підліток починає звинувачувати себе за те, що трапилось між батьками.

У підлітків, які пережили розлучення батьків, може виникати дуже раннє, надмірне прагнення до автономії, незалежності від батьків, самотійності, що може призводити навіть до конфліктів в сім'ї [4].

Підліткам з нездоровою, не функціональною індивідуалізацією властиві відособленість, імпульсивна поведінка, дистанціювання від сім'ї та суспільних норм. Чим менше в родині відбувається конфліктів, тим більше підлітки просуваються до психологічної зрілості, тобто розвитку автономії та індивідуалізації [4].

В процесі виховання одному з батьків не вдається здійснювати цей процес повноцінно. Цьому сприяє низка об'єктивних причин.

По перше, руйнується звична тріада в сім'ї: «батько, мати та дитина».

По-друге, мати або батько можуть відчувати провину перед дитиною.

По-третє, дитина інколи вважає одного з батьків винним у втраті іншого.

Нарешті, четверта та головна причина – надмірна зайнятість на роботі, яка не дозволяє приділяти дітям достатньо уваги, адже турбота про виховання дитини у неповній сім'ї це, перш за все, турбота про створення необхідних умов життя.

Психологи, які працюють з наслідками розпаду сім'ї, відзначають високий рівень тривожності підлітків. Загострене хвилювання про здоров'я близьких пояснюється їх страхом втратити єдиного, хто залишився з ними із батьків.

Друга група причин тривожності підлітків пов'язана з їх особистісними проблемами. Тривожність пов'язана з необхідністю будувати стосунки з кожним з батьків окремо, не демонструвати своїх переваг щодо когось з батьків.

У підлітків із неповних сімей більш виражені показники низької самооцінки, що тісно пов'язано зі спробами батьків сформувати в дитини здатність до акомодатції, тобто поведінки пристосування. Це виявляється у таких вимогах до підлітків, як слухняність, вміння підлаштовуватися.

Неповна родина після розлучення має ризики в розвитку особистості та залежить від афективного забарвлення переживання цього факту.

Відсутність батька в родині може стати причиною формування в дитини перекрученої Я-концепції, низької самооцінки та самосприйняття, низького або завищеного рівня домагань, неадекватної рольової ідентифікації, високого рівня тривожності, схильності до неврозів, страхів, сором'язливості та тривожності у відносинах з однолітками, почуття непевності й особистісної несформованості та викликати труднощі при створенні власної родини [5].

Дітям з неповних сімей бракує упевненості в собі та рішучості в діях і вчинках; здатності легко встановлювати контакти та тривало підтримувати їх; гнучкості та невимушеності в стосунках.

Має свою специфіку психологічний клімат неповної сім'ї, який багато в чому визначається хворобливими переживаннями внаслідок відсутності одного з батьків.

Для підлітків з неповних сімей властиві пасивні форми поведінки, спрямовані на зняття напруги, а також протест у стресових ситуаціях [6]. Діти з неповних сімей також схильні до девіантної поведінки, і мають стійку тенденцію до скоєння правопорушень.

На етапі вибору професії діти з неповних сімей виявляють більший практичний розрахунок та менше романтичних поривів, ніж діти із повних сімей. Свідченням цього можуть служити їх більші вимоги до оплати праці, гарантії від безробіття, екологічної безпеки.

Особливо слід відзначити прагнення дітей, чиї батьки розлучилися, до самостійної роботи: хлопці з неповних сімей прагнуть мати самостійну роботу,

не пов'язану з регламентом і не підзвітну будь-кому. Прагнення самосвідомості свідчить про вищу соціальну зрілість цих дітей, про їх більш ранню особистісну ідентифікацію. Неповна сім'я хоч і стикається з низкою об'єктивних труднощів, але має достатній потенціал для повноцінного виховання дітей.

Таким чином, підлітки із повних та неповних сімей мають відмінності в особливостях розвитку, але вони незначні та класифікуються залежно від статі.

Коли немає одного з батьків, це так чи інакше впливає на становлення особистості дітей. Для того, щоб проблеми у вихованні виникали не так часто, єдність вимог батька і матері повинна бути обов'язковою у процесі виховання.

Маркери ідентифікації дітей зі своєю сім'єю – це основні критерії благополучного сімейного виховання, де підліток формує мораль, цінності та норми своїх батьків.

Висновки з проведеного дослідження. Підлітковий вік це перехід від дитинства до дорослості та особливості його протікання впливають на усе наступне життя. Тому він є важливим етапом процесу розвитку молодшої людини і вважається найважчим у виховному процесі.

Для підлітків властива підвищена конфліктність, тому дуже часто вчителям та батькам нелегко знайти підхід у спілкуванні з ними, але знаючи та враховуючи вікові особливості цього віку, завжди можна знайти шляхи вирішення фактично усіх проблемних питань, що мають місце на даному етапі розвитку особистості.

У сім'ї закриваються базові потреби, формуються цінності, мотиви та особливості поведінки. Але, коли сім'я неповна, виникають певні проблеми.

Основними причинами росту статистики неповних сімей можна визначити: розірвання шлюбу, загибель когось із батьків під час обстрілів і бойових дій, народження дітей поза шлюбом, виїзд на заробітки одного з годувальників, від'їзд жінок з дітьми за кордон із-за війни.

Вагомою проблемою неповної сім'ї є сам факт її неповності, що призводить до різних проблем. Але неповна сім'я не обов'язково є неблагополучною, в ній можуть виникнути такі ж проблеми, як у повній, і то не обов'язково.

Дуже багато випадків, коли у неповній сім'ї психологічний клімат позитивний і не створює проблем у формуванні здорової особистості. А, наприклад у повній, але емоційно нестабільній сім'ї дитина може мати доволі серйозні психологічні проблеми.

Отже, діти з повних і неповних сімей, на сьогодні, можуть відрізнитись у психологічному розвитку. Але той факт, що це відбувається саме тому, що відсутній хтось із батьків в родині, науково не доведений.

Література:

1. Лакуста Т.Д. Причини появи неповних сімей в сучасному суспільстві /Т.Д. Лакуста // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». – 2011. – 22. – С. 89-90.
2. Суятинова К. Особливості впливу неповної сім'ї на соціалізацію дитини дошкільного віку / К. Суятинова // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2013. – № 47. С. 194-199.
3. Струтинська Т. Р. Підготовка майбутніх педагогів до виховної взаємодії з батьком дітей із неповних сімей у підвищенні його психолого-педагогічної культури. / Т.Р. Струтинська // *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*, №1. – 2016. – С. 224-230.
4. Маннапова К.Р. Неповна сім'я як чинник, що впливає на формування життєздатності підлітків /К.Р. Маннапова // *Вісник Харківського національного університету. Серія «Психологія»* № 959, Вип. 46. – 2011. – С. 105-108.
5. Сербалюк Ю.В., Співак В.І. Вплив неповної сім'ї на розвиток особистості підлітка / Ю.В. Сербалюк, В.І. Співак // *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології*, №4. – 2009. – С. 361-369.
6. Ярош Н.С., Розумна М.В. Особливості копінг-стратегій студентів, які виховувались у неповній родині /Ярош Н.С., Розумна М.В. // *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Психологія»*, №69. 2020. – С. 29-36.
7. Раєвська Я.М. Особливості емоційної сфери підлітків з дискантних сімей : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 «Соціальна психологія, психологія соціальної роботи», Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2012. – 171 с.

References

1. Lakusta T.D. (2011) Prychyny po'yavy nepovnykh simey v suchasnomu suspilstvi. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pedahohika, sotsialna robota»*, 22, 88-90 [in Ukrainian].
2. Suyatynova K. (2013) Osoblyvosti vplyvu nepovnoyi simyi na sotsializatsiyu dytyny doshkilnoho viku. *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoyi shkoly*, 47, 194-199.
3. Strutynska T. R. (2016) Pidhotovka maybutnikh pedahohiv do vykhovnoyi vzayemodiyi z batkom ditey iz nepovnykh simey u pidvyshchenni yoho psykholoho-

pedahohichnoyi kultury. *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholya. Psykholohopedahohichni nauky*, 1, 224-230.

4. Mannapova K.R. (2011) Nepovna simya yak chynnyk, shcho vplyvaye na formuvannya zhyttyezdatnosti pidlitkiv. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Psykhologhiya»*. 959, 46, 105-108.

5. Serbalyuk Yu.V., Spivak V.I. (2009) Vplyv nepovnoyi simyi na rozvytok osobystosti pidlitka. *Zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohiyenka, Instytutu psykholohiyi im. H.S. Kostyuka APN Ukrainy. Problemy suchasnoyi psykholohiyi*, 4, 361-369.

6. Yarosh N.S., Rozumna M.V. (2020). Osoblyvosti kopinh-stratehiy studentiv, yaki vykhovuvalys u nepovniy rodyni. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya «Psykhologhiya»*, 69, 29-36.

7. Rayevska Ya.M. (2012) Osoblyvosti emotsiynoyi sfery pidlitkiv z dyskantnykh simey : dys. ... kand. psykol. nauk: 19.00.05 «Sotsialna psykholohiya, psykholohiya sotsialnoyi roboty», Kyiv: Instytut psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrainy, 171 c.